

NEMZETISZOCIOLÓGIÁKKLASSZIKUSSZOCIOLÓGIÁJA

BOGNÁR Bulcsu

Pécsi Tudományegyetem, Szociológia Tanszék
H-7624 Pécs, Rókus u. 2.; bogbu@hotmail.com

Némedi Dénes: *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2005.

Luhmannszerint nem történt semmi jelentős előrelépés a szociológiában a társadalom elméletéről a száz évvel ezelőtti alapító atyák, a klasszikusok idős kora óta. Az említett szerző minden esetre ezzel magyarázza az apadni nem látó érdeklődést a klasszikusá váló elődök iránt (Luhmann 1998: 20). Nem vállalkoz nék annak eldöntésére, hogy valóban elveszítette-e a szociológia a képességét a társadalomtudományos gondolkodást meghatározó elméleti keretek létrehozatalára, azonban más társadalomtudományokkal való összevetésben a szociológia fókuszteréde se elméleti előzményei iránt vitán felül áll. Mind a jelenbeli munkák, mind a magyar szociológiaoktatás ezt a sajátos preferenciát tükrözi. Fókuszteréde se kell hát, hogy kíséresse az a kötetet, amely először kalauzolja végig az olvasót a klasszikus szociológia jelentős és kevésbé meghatározó szerzőinek társadalomtudományos munkásságán. Különösképpen akkor, ha ennek a régóta várt hiánypótló munkának Némedi Dénes a szerzője. Némedi társadalomelméleti és elméleti történeti kötetei ugyan is mindig fontos állomások a honi szociológia számára. Ezek a munkák több éves vagy évtizedes elmélyült kutatás után kerülnek ki a szerző tollából, s témától függetlenül kiemelkedő alkotások, legyen szó a két háború közötti népi szociográfia (Némedi 1985), Durkheim (Némedi 1996, 2000) vagy Habermas (Némedi 2000) társadalomelméletének vizsgálatáról. Nincs ez másként Némedi legfrissebb munkájával sem, amely méltó folytatása a szerző eddigi írásainak.

A kötetet a szerzőnek az egyetem szociológiájáról a tényleg történt három évtizedes kutatómunkájának összefoglalásaként is tekinthető. A hosszasan érlelődést mutatja, hogy az idén megjelent munkának egy első, rövidebb és még nem az itt tárgyalt területek egészére kiterjedő előképe belső egyetemijegyzet formájában már 1994-ben kezén forgott. Az azóta eltelt időszakban egyrészt a szerző újabb területeket (az intézménysült amerikai szociológiai kezdeteit, a Durkheimutáni franciaszociológiát és a Weberen, Simmelén és Tönniesen kívüli német szociológia egészét) vonta be az elemzésbe, másrészt a jelen kötet koncepciója szerint szűkített rajta (pl. Comte, Spencer, Marx kihagyásával), de a korábbi munkával való folytonosságot mutatja, hogy az évtizeddel ezelőtti változatban is meglévő érdeklődés a francia (francián, német és amerikai) egységese képviseletes felhívásaindo kolja, hogy a világban három különálló monográfia terjedelmű munka egy kötetben kerüljön a nagyérdemű elé. (Ezt segíti az a kiadói lelemény, amely nagy lapmérettel, a sorok széthúzásával rendezte az egy kötetbe az így is majd 600 oldal terjedelmű munkát.)

A tan könyv ként is használható szöveg a szerző célja szerint átfogó, egységes elvek alapján felépülő képet kíván nyújtani a szociológia tudományának klasszikus szakaszáról, egyaránt súlyt helyezve a tudományak mint intézménynek, mint teljesítménynek és mint gondolati világnak a bemutatására. A tudományos tudás termelésének sajátos módjai alapján különbözteti meg a szociológia tudományának proto-, klasszikus- és modern korszakát. A kötetben tárgyalt középkor szakot az intézményesülő szak tudomány első, más képpen professzori szociológiának nevezett időszakának tekintik a szerző, amikor a tudományos ismeretek átadásának központi jában a korszerű szak tudást nyújtó, tevékenységét hivataloszerűen űző bürokrata, az egyetem tanár áll. Annak a korszaknak a szociológiáját kívánja megrajzolni, amikor nem csupán új fajta szak tudományosság racionális rendszerének kialakítására kerül sor (mint Comte szociológiája esetében), hanem amikor a szak tudomány intézményesülésére és egy, a foucault-i értelemben vett diszkurzív formáció kialakítására is sor kerül. (Ez a korszakot lásd hegyezve Comte mellett J.S. Millt, Spencert és Marxot is a protoszociológia képviselői közé.) Ebben a folyóiratban Némedi egyaránt tárgyalja a klasszikus korszakot a kijelölő új fajta termelési módok különbözőségeit (egyetemek, tanszékek létrejöttét, a tudományos teremtésbiztosító könyvtárak, laboratóriumok kialakítását, a kapuőröként funkcionáló, a dilettánsokat távoltartó szakfolyóiratok megjelenését) éppúgy, mint a termelési mód belső jellemzőit, a tudománykor szakra jellemző kognitív tartalmát.

Noha ez a megközelítés a szerző értelmezése szerint is „hasonló jelenségekre” (Némedi 2005: 7) utal mint egy szak tudomány intézményesülésé, Némedi perspektívájában sokkal tárgyalás jelenség csoportvizsgálata alkalmas. A tudományos termelés módjának elemzése – Merton tudásszociológiai programjához hasonlóan (Merton 1967) – egyaránt ki tér az elmélet és a gyakorlati társadalmi eredeit, stá tuszára, szociológiai társadalmi szerveződéseknek változásaira és a környező társadalmi és kulturális struktúrára. A szerző elemzésben ez a mertoni tudásszociológiai program egészül ki a Bourdieu-féle mezőelemzéssel: Némedi mindig ki tér a tárgyalt szerző a tudományos mezőben elfoglalt pozíciójának az elméletalkotásra tett hatásaira. A tudásszociológiai elemzés jellemzői kívánják meg, hogy már időközben klasszikusá vált munkák megközelítésével szemben a kötet nem egyszerűen a korabeli, legjelentősebbnek tekintett elméleti irányzatokat tárgyalja miként Randall Collins (Collins 1994), sem kizárólag az azt reprezentáló szerzők értelemezésére kerül sor, mint az Raymond Aron munkájára (Aron 1970) jellemző. Némedi az egyes szociológusok életművének vizsgálataán keresztül mutatja be a tudás termelésének kognitív és külső tartalmait. A kötet értelemezésére tekintve, hogy a történetiségét érvényesíti az egyes szerzők tárgyalásában. A szerző más összefoglaló munkákkal szemben (Martindale 1961,¹ Nisbet 1994; Jonas 1969) a jeles szociológusok életművét

1 Martindale történetiséget többnyire kimerül az egyes elméleti irányok (pozitívizmus, konfliktuselmélet, formális szociológia, behaviorizmus, funkcionálisizmus) történetének összefoglalásában. A megközelítés logikájából adódik, hogy a szerző a gyobb fontoságot tulajdonít az általánosan megrajzolt egyes irányzatokon belüli folytonosságnak, mint a különböző hagyományú (francia, német, amerikai) szociológusok eltérő kérdésfeltevéseinek, vagy az egyes szociológusok életművének a külső körülményektől nem független változásainak. (Így lesz erősebb kapcsolat Martindale-nél a „társadalmi behaviorista” Weber és Maclver társadalmi elméletét közt, mint Weber és a száradfordulós német szociológusok között.)

nem egy végző nek tekinthető alapján rajzolja meg, ha nem az elmélet alaku-lásának külső és belső tényezőit alki rajzolt ten den ci á it is megjele ní ti, mi nek kö vet kez-té ben az elmélet válto zása nak, alaku-lásának folyama ta is nyomon kö vet he tő vé vál ik. Ez a rész le te sebb, de a tan könyv jel leg mi att még is csak a leg fon to sabb mun kák ra szű-kített és csak a leg lényegesebb vonások at kiemelő tárgyalása szerencsés kom p-romisszumot kö tve úgy ké pes át fo gó ké pet rajzolni az egy es so ci o ló gus o ké let mű vé ről, hogy az elmélet for mál ó dás á nak fő bb cso m ó pont jai se rint cso port o sí tva is meg mu tat-já az egy es mű ve ket ö ssze fű ző je gye ket, mi ké nt ki tér a vál to zás ten den ci á i ra is.²

A kö tet kon cep ci ó ja nem meg le pő mó don a leg si ke re se ben ép pen Durkheim so ci o ló gi á j á nak tár gya lás á ban mu tat ko zik meg. Itt Némedi egy részt el kü lö ní ti a durkheimi tár sa da lom elmélet fő kor szá ka it („A po zi ti vis ta Durkheim”, il let ve „Durkheim, az ar-chai kus tár sa dal mak ta tó ja és a vallás so ci o ló gus”), majd a két éle se ben el vál ó idő-szak fő bb kérdé sfel te vé se it (a po zi ti vis ta mó dszer ta ni elkép zelé sét, a tár sa da lmi szo li da ri tás – in te grá ci ó – re gu lá ci ó kér dé sét, il let ve az osz tá ly o zás tár sa da lmi ter mé sze-tét, a vallás so ci o ló gi a mint so ci o ló gi a elmélet prob lé má ját) ve szí sor ra, min den eset-ben tárgyalva az elmélet for mál ó dás á nak külső és belső tényező it. Az egy es korszako kon be lü li, ha son ló kér dé sfel te vé sű mű ve ke elem zé sé nek ö ssze kap so lás á val, il let ve a tár sa da lmi kör nye zet és a ko ra be li tu do má ny os mező szem pont jai nak fig ye lem-be vé té le vel Némedi ér vé nye se ben tud ja meg raj zol ni Durkheim so ci o ló gi si pá lyá j á -nak í vé t, mint Aron a mű ve ket (*A tár sa da lmi mun ka meg osz tás ról*, *Az ö n gyi l kos ság*, *A vallási é let ele mi for má i*, *Aszo ci o ló gi a mó dszer ta ni sza bá lyai*) és prob lé ma kö r ö ket (so-ci o ló gi a és so ci a li z mus, so ci o ló gi a és fi lo zó fia) tár gya ló meg kö ze lí té se. A *Klasszikus szociológia* Weber fe je ze te lát szó lag kö ze lít Aron (1970) és Giddens (1971) fel osz tá sá-hoz, de a hely en ké nt meg egy ző fe je zet cí mek be is ér vé nye sül Némedi el térő kon cep ci-ó ja. (A szer ző ép pen Giddens elem zé sé vel szem ben nagy fi gyel met for dít Weber nek a nyugati ra ci o na li z mus és a pro testá n se ti ka ö ssze fű g ge sé i rő l szó ló állás pont ján ak – ál ta-lá ban in do ko lat la nul nem tár gya lt – vál to zás a i ra.)

Némedi nek a ki in du lás ké nt meg fog al maz ott ál ta lán os ér tel me zé si me ze jé ből a kon krét viz s gá la tok so rán egy (ké tség te le nül az elméleti meg fon to lások ban is köz p-on-ti sze re pet ját szó) té nye ző eme l ke dik ki. A tu dás ter me lé sé nek a szer ző ér tel me zé se se rint a klasszikus korszakra ér vé ny es sa ját os sá g ai kö zül az in té zmé ny es de ssz er e pe-ke rül kö zép pont ba a sok szem pon t ú viz s gá lat egyé b di men zi ó i kö zül. Ezt nem csu pán Tenbrucknak a szer ző által is idé zett meg kö ze lí té se (Tenbruck 1981) jel zi, amely egye ne sen a tár sa da lom mint ön álló ka te gó ri a szü le té sét is aszo ci o ló gi a tu do má n yá-nak egye te mi in té zmé ny es ü lé sé hez kap so l ja. Némedi nél az elem zett szer zők és fő leg az egye ter ü le tek kö ré t al ap ve tő en aszo ci o ló gi a in té zmé ny es ü lé sé nek perspek tí vá ja

2 Némedi meg kö ze lí té sé től lé ny e gi leg kü lö n bö ző ér tel me zé sek kö zül Robert Nisbet (Nisbet 1994) kon-cep ci ó ját ér de mes ki eme l ni. Ő aszo ci o ló gi a i ha gy omá ny to lyan jel lem ző köz pont it é ma kö rök (aköz-ség, a te kin tely, a tár sa da lmi hely zet, a szent he z és pro fán hoz fű ző dő viszony, az eli de genedé skér dé se) alap ján ha tá rozza meg, amelye ka so ci o ló gi a al ap ve tő kon sti tu tív tar tal ma it je len tik. Eh he z az ér tel me-zé si ke re t he z kap so ló dik Boudon meg kö ze lí té se (1998) is, aki a klasszikus szer ző ket kö zös elméleti és fo gal mi in tu í ci ó juk al ap ján kap so l ja ö ssze. A meg kö ze lí té s ből adó dik, hogy mind két szer ző nél a so-ci o ló gi a klasszikus ha gy omá ny á hoz tar toz nak mind azo ka szer zők, akik ér tel me zé si ke re t é ben köz ponti sze re pet ját szan ak ez ek az egy sé ge ka a tár sa da lmi je len sé ge ke elem zé sé ben és meg ér té sé ben. Nisbetnél és Boudonnál ez ek a sa ját os sá g ok je lem zik Weber, Durkheim, Pareto mel lett a Némedi által a pro to so ci o ló gi á hoz so rolt szer ző ket (Tocqueville, Marx, Burke, stb.) is; mi ál ta l a klasszikus so ci o ló-gi á nak is más tar tal ma tu la j do ní ta nak.

jelöli ki. Eza megközelítés hozza magával, hogy a különbözőképpen intézményesülő nemzeti szociológiákat külön egységben tárgyalja. (Másképp a tudásszociológia i elemzés és a történetiség szempontja is megkívánja, hogy a kötetben tárgyalt három földrajzi területet külön egységként szerepeljen, hiszen az eltérő történeti helyzet némi legeltérőválaszokat és változásirányokat jelez ki az egyes nemzetiszociológiák számára.) A kötet struktúráját, illetve a tárgyalt és nem tárgyalt szerzők, irányzatok, sőt nemzetisádalomtudományok körét azonban az egyetemeszfériban helyet kapó szaktudomány megléte vagy hiánya határozza meg. Minden bizonnyal ez magyarázza azt, hogy Némedi definíciójának más tekintetben megfelelő, jelen tőstársadalomtudományos eredmények taglalására nem kerül sor. Noha a szerző az általános bevezetőben azt fogalmazza meg, hogy a klasszikus szociológia legfontosabb produktumainak értelmezésére is törekedett (Némedi 2005: 13); mégis nehezen ne azt állíthatni, hogy a kötetben nem tárgyalt angol-szász társadalomtudományos gondolkodás (Franz Boas, Bronislaw Malinowski, Alfred Radcliffe-Brown, stb.) szociológiai eredményei nem indokolnák a szerzők tárgyalását. Nyilvánvalóan a szerző koncepciójában fontos szerepet játszó szociológiai ként való intézményesülés hiánya magyarázza a kötetben nagy részletességgel tárgyalt Durkheim utáni francia szociológiával (elsősorban Marcel Mauss-szal, Célestin Bouglé-val, Lucien Lévy-Bruhl-lel), vagy magának a francia alapítótáival sok tekintetben rokon angol-szász megközelítések ki maradását.³

Nem vitatjuk, hogy az intézményesülésnek két ség te le nül fontos szerepe van a klasszikus szociológia ki alalásában, de a kötetben ez alapján össze kapcsolt három tradíció több ponton is csak fenntartásokkal gyömszölhető bele ebbe a modellbe. Ahol pedig az általános meghatározás ezen elemek csolja össze két különböző földrajzi terület (az amerikai és a francia) szociológiáját, ott egy má sik lé nye ges jegyben való eltérés mutat szá mot te vő eltéréseket. Közben tehát Némedi a szociológiai ként való intézményesülés hiánya miatt tekint az szociológiai ká nont most is meghatározó korabeli szerzők taglalásától, a jó ideig egy általán nem intézményesült német „szociológiát” nagy részletességgel tárgyalja. (Német területen – mi ként ezt Némedi is ki emeli – egészen 1920-ig nem kap egyetemi katedrát a szociológia.) A klasszikus szociológiasajtóságának tekintett professzori tudományos ter melé si mód ugyan Németországban is megfi gyel he tő, de az nem a szociológiai hoz mint szak tudományhoz, hanem a közgazdaságtanhoz, vagy a filozófiához kapcsolódik. A korszak nem egy meghatározó képviselője (minde nek el őtt Max Weber) pedig ki fe je zet ten el ve ti a szociológia mint szak tudomány egyetemi meghonosítását.⁴ A német szociológia má sik lé nye ges eltérése az, hogy a magát több nyire nem vagy csak fenn tart á sok kal szociológianak nevező társadalomtudomány 1920 utáni intézményesülése a kognitív tartalmak

3 Nyilvánvalóan a jelentős angol-szász társadalomtudományos eredmények ki maradását nem indokolja az, hogy az említett szerzők munkásságánem minősíthető szociológiai természetűnek. Ezzel az érveléssel ugyan is kérdésessé válhatna a Durkheim utáni francia szociológia, sőt magának az alapító atya életmű vé nek jelen tőrszét képező (második nagy alko tói korszakát je len tő) egy értel m űen etnológiai természetű kutatásainak, elméleti alap állásának a kötet történetét tárgyalása is.

4 Köztudott, hogy Weber a szociológiai illetékeségé nek terü letét ki jel őlt társadalom szótól is erő sen idegenkedett, mivel a társadalom egyesértékszfériban, életvezetés szabályai banyan jelentős különbséget látott, hogy lemondott arról, hogy mindezeket egy egységes nem-fogalommal lássa el. (A társadalom kategóriájának negli gálását mutatja többek között a *Gazdaság és társadalom* című hí resült össze fogl aló munka eredeti megne vezése is.) (Weber társadalom nélküli szociológiai járólás részlete sebben Hartmann Tyrell 1994.)

tekintetében nagyon kevés tekinthető fontos produktumokat létrehozónak, éppen az egyetemere ménki alakuló kultúrtudományi szociológia (Mannheim), vagy a társadalomfi lozófia (a frankfurtiak), illetve az egyetemiszociológiához egyáltalán nem kapcsolódó fenomenológiai irányzat (Schütz) eredményeihez képest. Lehet persze az elméleti modellről való fenti eltéréseket a klasszikus szociológia sajátos elágazásának tekinteni (mi ként ez Némedi te sz), de a német Sonderweg es a játos s a gai sok kal erősebb térnek el az általános meghatározásjegyétől, mint amennyire összekapcsolódnak a kötet „klasszikus szociológia” koncepciójával. A kötetben általánosan meghatározottjegyek az amerikai klasszikus szociológiai esetében is csak részint találhatók meg. Itt valóban megfigyelhető a szociológia mint szak tudomány gyors intézményesülése, azonban nagyon kevés lehet egy diszkurzív formáció meglétéről beszélni. Az alapítók (Sumner, Ward, Small, Giddings, Ross) a szerző által is feltehetően nem véletlenül külön tárgyalta csoportjának szociológiája meglátásoszerint sokkal inkább azokat a jegeket vizsgálja, amelyekkel más össze füg gés ben Némedi teljesjoggal a protoszociológia képviselői jel le mez te. Hiszen az amerikai alapítók is – mi ként Marx, vagy Spencer (horribile dictu: mi ként Montesquieu, vagy Tarde) – a 18–19. század társadalom tudományos eredményeit rendezik egy átfogó koncepció alá, anélkül, hogy egy szak tudomány önálló kérdés feltevései jel le mez nék el mé le ti megközelítéssüket, vagy hogy önálló „szociológiai” kutatásokat folytatnának.⁵ Valójában az *Egymásikszociológia előfutára* fejezetben tárgyalta Cooley, Mead, Veblen és részint a Hull House, a survey mozgalom és Du Bois megközelítése lép túl a 19. századi Spencert idéző társadalom elméleten. Éppen azon szociológia képviselői, akik közül jó páran és éppen a legjelentősebbek (Cooley, Mead, Veblen) nem is kapcsolódnak az intézményesült amerikai szociológiához. Mindezeket figyelembe véve tehát a „klasszikus szociológia” könyvben használt fogalom leginkább a szerző legfőbb kutatási területének számon tartott francia modell köré szerveződik. Itt beszélhetünk gyors intézményesülésről, az akadémiai kutatók kiemeléséről, itt valósul meg a modell szerűen Durkheim sémájában a professzori szociológia, s itt nevezni magát szociológiának az a diszkurzív formát létrehozó intézményesedett szaktudomány, amely olyan kognitív tartalmakat produkál, amely méltán nevezhető klasszikusnak.

Némedi kétségte le nélkül ere de ti kí sér le tet tesz arra, hogy a szociológia történet legjelentősebb szerzőit új módon korszakolja,⁶ de a klasszikus szociológia kötetbeli

5 Nem véletlen, hogy Nisbet példál nem is tekinthető szerzőket komolyan vehető szociológiai elmélet megfogalmazóknak, hanem munkáikat egy gyorsan intézményesülő tudomány olyan első erőfeszítései ként taglalja, amely a szociológia megteremtéséről szóló érvek meglehetősen lazább köré nyitja a hálózatát kialakítja.

6 Némedi koncepciójának természetesen vannak előképei a korábbi esztörténeti munkákban. Oberschallnek (1972) és Lazarsfeldnek (1962) a szak tudomány intézményesüléséről szóló elméleti megközelítése és az intézményesülés általuk megfogalmazott tartalmi jegyei, illetve az ez alapján történő korszakolás mutat párhuzamokat. Másrészt Johan Heilbronnak (1995) hármastagolásosztja használt tartalmú korszakokra a szaktudományok történetét. Heilbronn a 19. század elejéig tartó prediszciplináris szakaszról beszél, ami kor még nem jött létre szak tudományok, sem szaktudósok, hanem csak akadémiákon, tudóstársaságokban működő közírók hoznak létre „műnemek”-et (*intellectual genres*). Ezt követi a 19–20. századi disziplináris korok, ami kor az egyetem intézményeiben tevékenykedő szak tudósok határozzák meg a tudomány tartalmát. Némedi fel fogá sa tól lényegesen különbözött az, hogy Heilbronn ezt a második szakasz nem bontja újabb egységekre (klasszikus és modern korokra), viszont beszél egy olyan harmadik szakaszról, amelyet Némedi nem taglal. (Ez lenne a poszt disziplináris szakasz, amely Heilbronn szerint az inter-, multi- és transzdisziplináris kutatások szaporodásával csak napjainkban kezdődne el.)

meghatározása álláspontomszerint elsősorban a 19. századitársadalomelméleti, társadalomfilozófiai gondolkodástól választja el a szerzőket, akiket a munkában részletesen tárgyal.⁷ Nem érzem ugyanis megalkotottnak a korszakhatárvégének megjelölését, amely a kötet koncepciója szerint a professzor szociológia végét jelelné, hiszen a szociológia elmélet második világháború utáni klasszikusait (Habermast, Luhmann, Foucault-t, stb.) egyértelműen ugyan az a klasszikusnak tekintett tudástermelési mód jellemmez, mint elődeié.⁸ Kérdés az is, hogy az *Egyújszo ciológia kezdetei* fejezetben tárgyalt szerzők, irányzatok (a harmadik korszak, a „modern” szociológia előfutárai) valóban joggal sorolhatóak a korábbi tudományostermelésű létező szociológusok körébe. Némedi ilyen szerzőként tárgyalja Talcott Parsons társadalomelméletét, a szociológus korai nagyszintézisét, az 1937-es, *Atársadalmi cselekvésszerkezetét* (Parsons 1949) tekintetében a modern szociológia első megjelölésiforrásának. De mitől lenne ez a munka a kötet tudománytörténeti koncepcióját szem előtt tartva egy új, modern szociológia megalkotása? Az intézményesült amerikai szociológián belüli irányzatok, korszakok struktúrája ugyan kétségte nélkül megkívánja, hogy az előfutárok és az ezután követők, sokszínű „klasszikus” időszaktól (Mead, Thomas, Ezra Park, Burgess, Sorokin, stb.) elköltöztük Parsons jelezését, de az egész kötet „klasszikus” meghatározása alapján a kapcsolódási pontok rendkívül erőteljesek a munkában tárgyalt korszakhoz. Ugyan valóban nem az amerikai előzményekhez (ez magyarázhatja más tekintetben a munka különállását), de a kontinentális, a német és francia „klasszikus” hagyományhoz anélkül. Itt elsősorban nem arra gondolunk, hogy *Atársadalmi cselekvésszerkezetében* elemzett szerzők (Pareto, Marschall, Durkheim, Weber) egy kivétel nélkül tekintve az európai századfordulós szociológia időszakának legjelesebb szerzői voltak. Ha nem arra, hogy Parsons ebben a munkájában valóban olyan elméletalkotásra törekedett, amely a weimari köztársaság jobban, vagy kevésbé intézményesült szociológiájának is a sajátja volt: a századforduló kiemelkedő szerzőinek továbbgondolásával igyekeztek új elméleti keretet létrehozni, mint ez Mannheim, Elias vagy Lukács szociológiájának is jellemzője. Parsons munkája sem tesz egyebet, eképpen az írás nem jelez olyan paradigmatávást, amely indokolná az új korszakhatárbejelölését. (Parsons munkája valóban a szerző által felállított értelmézi keret től tér el, ha nem kontinentális hagyományait a korabeli amerikai szociológia kérdéshalmazaitól.) Némedi másrészt olyan elméleti eredményeket lát bele Parsons munkájába, amely a Lazarsfelddel fémjelzett modern empirikus szociológiával rokonítja, amely megte remti a professzor szociológián túl létező nagy kutatói teamekkel dolgozó, sokszor interdiszciplináris kutatók alapjait. Ez a látásmód tettszetszösszhangzótt azonban meg látásomszerint nem a szociológia egysége sen új korszakának eljövetele áll, ha nem az intézményesült tudomány két meghatá

7 Aszociológia előzményeitől való sikerrel választás kétségte lenerénye Némedi munkájának. Különösen a korábban többségben képviselt azon megközelítés szembenje löl ki világhatárt, amely megjelölésen partatlan módon mind azon szerzőket hajlamos volt szociológusként felsorolni, akiknél a társadalom tematizálása megjelent. (Lényegében Jonas munkája (1969) is ezt a megközelítést tükrözi.)

8 Sokatmondó tekinthetben a Luhmann által megírt történet, amikor a bielefeldi egyetemre kerülve megkérdezték a kutatókat a területről és a várható költségeket. Luhmann válasza („a társadalomelmélet területe, 30 év futamidővel, költség nélkül” Luhmann 1998: 11) példázza a klasszikus tudástermelési mód (egyszemélyes kutatóműhely) egyértelmű továbbélését a század második felében is.

az amerikai szociológia viszonyában próbálná meg korszakhatárként érvényesíteni.¹¹ A nemzetiszociológia sajátos értelmezési mezeje indokolja, hogy a német szociológiai hagyomány tárgyalása kor több száz oldal terjedelemben tárgyaljon olyan szerzőket, akik társadalomtudományos munkájuk részét vagy teljes egészében hivatalos szociológia tudományán kívül estek,¹² s ez magyarázza, hogy például foglalkozzunk olyan szociológusok életművét (Leopold von Wiese, Alfred Vierkandt, Hans Freyer), akik az intézményesült professzor szociológia prominens személyiségei voltak a vizsgált korszakban. A sajátos tradíciójú amerikai társadalomtudomány eltérő intézményesedésének értelmezési keretében lesz magától értetődő a szerző számára, hogy a koreográfiás és a ráépülő tudástermelési mód egy új, modern szociológia kialakulását jelentse, amikor ugyanezt a korábban „ismeretlen tudástermelési módot” (Némedi 2005: 130) a más hagyományú és más képpintézményesülő francia „klasszikus” szociológia legfőbb eredményének, s nem a modern szociológia kezdetének kell, hogy tartsa.

A klasszikusnak minősített korszak szociológiatörténetének externalista és internalista (a tudomány változását külső, a társadalmi feltételek által meghatározott, vagy a belső, a tudomány immanens fejlődéséből következő) megközelítéseken túl lépő össze foglалó lójának – miként minden más nézőpontú szociológiai történeti munkának is – a következő dilemmája az, hogy mennyire törekedjék a korabeli szaktudományosság belső mezőjének feltekerésére, mennyire leghangszúlyos az egyes szerzőknek a tudományos mezőben elfoglalt pozíció szerint ábrázolása. Másrészt milyen súllyal vegegye tekinthet be az utókor itéletét mind az egyes szerzők értékelésében, mind az egyes szerzőkről szóló részek terjedelméről, amelyek meghatározásában. Ha a szerző szándékából indulunk ki, miszerint a munka tárgya nem a társadalomtudományos vagy szociológiai gondolkodás, elméletalkotás máig meghatározó elméletek, vagy jelentős szerzők tárgyalása, hanem a klasszikus szociológiának mint társadalmi képződménynek a vizsgálata, akkor a szociológia jelenbeli perspektívájának nem lehetne lényeges struktúrára szereznie. Némedi megoldásának két, egymástól különböző szempontrendszert kapcsol össze. Egy részlet segítségével és meggyőző erővel feltekerkepezi az egyes nemzeti szociológiák szélesebb társadalmi közegét és a szociológiáknak tekintett tudományos mező belső struktúráját,¹³ ezzel megtekerve a szociológia mint társadalmi képződmény szerinti hangsúlyok megrajzolásának lehetőségét. Másrészt azonban részint nem az ebben a viszonyrendszerben betöltött pozíció jelölő ki az egyes tárgyszerzők ábrázolt jelentőségét, hanem legalább ilyen fontos sa-

11 Az amerikai szociológia lényegesen eltérő hagyományai hozzák magukkal a Durkheim által elképzelhetetlen tartottságú adatgyűjtés, terep megfigyelés általános gyakorlatát nem csak a chi cagoi szociológusokról.

12 Az szaktudomány intézményesülésének központi szerepet tulajdonító „klasszikus” meghatározás fényben emelendő ki a szerzőknek a német szociológiát bevezető zárógondolata: „Ironikus dolog, hogy a klasszikus szociológia legnagyobbateljesítményei egy olyan generációnak köszönhetőek, amelyeket nem korlátozott szociológiai szaktudományossága.” (Némedi 2005: 148)

13 Ha alaposan megvizsgáljuk a kötetben tárgyalható terület tudományos mezejét, akkor némi legelőtér szempontrendszert találunk. Francia területen Némedi (Tarde, Le Bon, Worms) összefoglalás szerű bemutatásán túl) kizárólag az intézményesült szaktudomány képviselőit tárgyalja, míg a német és az amerikai területen a tudományos mező tágabbban, a szociológiai kívül eső egyetem tanácsokkal (pl. Cooley, Mead), vagy teljesen az egyetem kívül lévő társadalomtudósokkal (pl. Schütz, Lukács) együtt veszi górcső alá.

gú lesz az utókor ítélete.¹⁴ Harmadrészt, miként ez mindenszociológiai történeti munka sajátja, a szerző személyes preferenciái, vagy tágabban, tudásszociológiai pozíciója is formálja, hogy a „klasszikus” szociológia egyes szerzői, irányzatai milyen felhanggal és milyen részletes séggel kerülnek bemutatásra a kötetben. Minden bizonnyal a szerzőtől független tényezők, elsősorban az utókor ítélete határozza meg, hogy a korban való jelentőségéhez mérten rendkívül részletesen tárgyalja Max Weber munkásságát, mi közben a korszakban legáltalában korábban jelentőséggel bíró Werner Sombartól össze hasonlít hatatlanul kevésször esik.¹⁵ (Te gyűk mind járt hozzá, hogy fenn tar tás a ink kal együtt is a Sombart fejezet az első hi te les össze foglaló ja a szociológus munkásságának.) Feltehetően a Mannheim fejezet nagy terjedelmű történeti és empirikus iskolákat egyaránt megalapozó szociológiájáról,¹⁷ miközben Lukács György „szociológiája” majd Schütz-cel meg egyező hangsúllyal szerepel a kötetben.¹⁸ Feltehetően a szerző érték

- 14 Az utókor ítélete természetesen nem független azoktól a kognitív tartalmaktól, amelyek feltérképezésére a szerző a klasszikus szociológiai korszakában vállalkozott.
- 15 Értékelések miatt (Sombart nyilvánvalóan tiszteletkérdés miatt) a szerző munkásságának értékelése a nagy hallgatással jelmezhető a magyar szociológiai történetben. Ha azonban Némedi koncepciója értelmében járunk el (hamind a szociológia mint társadalmi képződmény klasszikus korszakának vizsgálatát, mind a korszak legfontosabb kognitív produktumainak értelmezését tartjuk szem előtt), akkor indokolatlannak tűnik az életműmindösszehátal terjedelmű össze foglalása. Különösen Sombart főművének, *A modern kapitalizmusnak* (1902), majd újabb és újabb kiadásaihoz, sokszor koncepciónáli san is újat hozó írásának (Sombart 1969) és más fontos munkáinak (Sombart 1992) fényében állíthatjuk, hogy Sombart kapitalizmus értelmezése nem csupán a korabeli német szociológia viszonyrendszerében nagy jelentőségűek (miként a francia társadalmi történet korszakos hatású csoporthatóságára, az Annales-iskolára is hatást gyakorolt), hanem a jelenbeli kutatásokat is többször orientálja. (Például Sombart az 1990-es évek folyamán a Veblen melletti más kiadások történeti hi valkozás.) Másrészt a szerző magyar eszmétörténeti vonatkozásai is fontosak, hiszen a 20. század talán legjelentősebb magyar társadalmi történetésének, szociológusának, Hajnal Istvánnak a kézű veségről, a közép-korokról szóló felfogását, illetve a modern kapitalizmus és szocializmus értékelését lényegesen alakította.
- 16 Nem kíván a renezió abban állást foglalni, hogy a fenti szempontok mellett Mannheim kiemelt tárgyalása össze függ-e azzal, hogy Némedi sok szempontból, különösen Mannheim késői korszakának (*Ember és társadalmi építés korában, Korunk diagnóziisa, Szabadság, hatalom és demokratikus tervek, stb.*) tudományos értékének megítélésében eltérő álláspontja van, mint az eddig legteljesebb magyar nyelvű Mannheim értelmezésnek (Felkai 1999).
- 17 Nem indokolható a Schütz-cel foglalkozó fejezet rövidsége, hogy egyáltalán nem kapcsolódik a korabeli intézményesült német szociológiához, hiszen ez lényegében Mannheimnél sincs másképp.
- 18 Ezzel az észrevétellel együtt nem vitatott Némedi azon értékelését (Némedi 2005: 298), hogy Lukács hatott Mannheim tudásszociológiájára, miként előkésképzője is volt a frankfurti iskola (ugyan Némedi szerint is kevésbé szociológiai vonatkozású) társadalmi elméletének. Akérdés csak az, hogy Lukácsnak ez az eszmétörténeti jelentősége megér-e egy, a klasszikus német szociológiával foglalkozó munkában egy fejezetet. A kötet koncepcióját szem előtt tartva feltehetően nemlegesnek kellene lennie a válasznak. Ha azonban a szerzővel együtt igenelválaszolunk, akkor legálábbennyire indokolt lett volna egy, az egész századforduló szociológiai kérdéscsoportjait, sőt, helyenként válaszaikat meghatározó, Friedrich Nietzsche-ről szóló fejezet is. (Itt jegyzem meg, hogy Némedi csak Simmelnél, Schelernél és Max Weber történelmi felfogásának tárgyalásakor tér ki Nietzsche hatására, noha jelentősége akár Sombart, akár Weber munkásságára enélkül is jelentősebb. Előbbi kelet- és hősinek (*Händler- und Heldenvölker*) megkülönböztetése, illetve a kapitalizmus szellemi métkifejező (vállalkozói és polgári) és az azt átmetező történeti polgári és jellemzése, illetve a szerzési ösztön szociogenetikus vizsgálata egyaránt Nietzsche hatását tükrözi. Fokozottan áll ez Weber poltikai szociológiájára, amelynek

orientációival magyarázható az is, hogy Simmelszociológiájának értelmezésekor alig tárgyalja az szociológus társadalomkritikájának *Apénzfilozófiájában*, mi ként a későbbi írásokban (pl. *A kultúra fogalma és stratégiaiája*) is jelenlévő konzeratív tartalmait.

A három nemzeti szociológia tárgyalása azonban minden képpen mér földkő a honi szociológiában.¹⁹ Nem csupán azért, mert Némedi a magyar szociológia történet több év tizedes adóságát törlesztette egy átfogó koncepcióje gyében fogant, a szociológia legjelentősebb szellemi hagyományait tárgyaló összefoglaló munkáival. Nem csak a szerzőre mindig is jellemző, tekinélyt parancsoló tárgyi tudás, a vizsgált kor szociológus-életműveinek és a témával foglalkozó szerzőirodalmának alapos fel dolgozása, kritikai értelmezése avatja a kötetet (Némedi Durkheim írása mellett) a legjelentősebb magyarnyelvű szociológiai történeti munkájává. A *Klasszikus szociológia* legfőbb érnye, hogy a szerző több nyire következetesen tudja képviselni a kor szociológiájának elemzésekor a legizgalmasabb hermeneutikai hagyományokat idéző tárgyalás módját. A három nagy szociológiai hagyományt úgy tárgyalja, hogy szöveg értelmezése – mi közben tisztában van a megértés előzetesség-struktúrájával – magából a szövegből kíván kiindulni, hogy „magát a dolgot engedje érvényesülni” (Gadamer 1984: 192). Némedi szöveg értelmezése egy olyan hermeneutikai kört próbál bejárni, amely nem bíz a magát saját előzetes véleményeinek esetleges ségére, hanem magát a szöveget tükrözi. Ezzel hozható össze függésbe az a municíus munka, amellyel Némedi ki pre parálja, átvi lá gítja a vizsgált szociológusok írása it, hogy a szövegek belső logikai tartalma itak fel színre hozásá val az elemzés vé gé na „szöveg véleményét” kifejező értelmezés születhessen. A gadameri értelmezési hagyománnyal egybe vá gón és Némedinek a kötetben képviselt koncepciójá hoz il lesz ke dő entu laj do nít fon tos sá got a kor nyelv hasz ná la tá nak elem zé sé nek, amely az egyes nemzeti szociológiák kérdésfeltevéseinek, értelmezési mezejének a rekonstruálásával együtt megte rem ti az elem zett szö ve gek mé lyebb meg ér té sé nek le he tő sé gét. E szö veg ér tel mezéssel párhuzamosan tér ki Némedi az egyes elméleti megközelítések episztemológiai, vagy az empirikus kutatás gyakorlataiban megjelenő lehetséges problémáira épp úgy, mint ahogy törekszik a vizsgált társadalom elméletek egymáshoz való viszonyának megrajzolásá ra is.

A *Klasszikus szociológia* a szöveg értelmezésén alapuló tárgyalás módja egyúttal, hasonlóan Némedi egyetemi előadásaihoz, egy közös szöveg olvasásra hívja az ilyen módonak tív közre mű kö dő vé tett ol vasót, aki nek ek ké pen ma gá nak is le he tő sé ge nyí lik arra, hogy a szerző kö vet ke ze te se i nek vé d he tő sé gét meg í té l hes se. E kö zös ér tel me zés úgy le he tő sé ges, ha a kö tet ben gy ak ran sze rep lő szö veg idé ze tek for dí tás ai

leglényesebb elemei (ajó lé ti meg fon to lás ok el utas í tása, a nem ze tek kö zö ti kí mé let len ha tal mi harc prog nó zisa, az ur al ko dő né pek meg kü lön böz te té se, a po ros z jun ke rek, ál ta lá ba na né met ve ze tő ré te ge kek os to ro zása, a meg gy ő ző dé ses, fe le lős és ka riz ma ti kus po li ti kai ve ze tő ré te gi gé ny lé se, We ber an ti de mo kra ti kus sá ga) alap ve tő en Nietz sche fel fo gá sá t idé zik. Mi ké nt ha tott We ber re (kü lő nő sen an yu ga ti ra ci o na li z mus je lent ő sé ge nek tá rgy a lá sa kor) a Nietz sché re je l lem ző, min den fé le szak tu do má ny os ha tá rtát lé pő kul tu rá lis ér de kló dé se é pp ű gy, mi ké nt Nietz sche kér dős fel te vé sé he z (mi ké pen be fo lyá so l nak val lá si esz mé k tá r sa dal mi és pszi chés vi szo ny o kat) kap cso ló dik We ber egész val lá s szoci oló gi ai prog ram ja is. We ber episz tem oló gi á ja nak egyi k sa já to s sá ga (az egyé ni ér té k vá lasz tás her o iz mu sa), il let ve az in tel lek tu á lis be csü le tesség (*intellektuelle Redlichkeit*) weberi hang sű lyo zása egy aránt Nietz sché meg kö ze li té sét (utó b bi eset ben tő le szá r ma zó meg fo gal mazás át is) mutat ja.)

19 Az utóbbi időszak ete kin tet ben is ki eme l ke dő írása, Gerhart Schulze eddigi fő munkája (Schulze 1993) ötvözi szerencsésen az szociológia elméleti és empirikus hagyományát.

jól adják vissza a tárgyaltszociológus állás pontját. Ezt nagyban segíti, hogy Némedi mindhárom vizsgált területszociológiájának értelmezéséhez, ottahol ennélszükségét érezte, újabb fordításai mellett újra fordítja a korábban magyarral írt szövegeket. Ezzel nem csupán egységessé teszi az egész kötetben idézett szövegek fordításait, hanem egyúttal megszabadítja az olvasót a meglehetősen egyenetlen, néhol kifejlesztett tragikus társadalomtudományos fordítások, fordítások megfejtésétől. Némedi (újra) fordításai ugyan is egyszerre adják vissza pontosan a szöveget, tükrözik a társadalomelméletfogalmi apparátusának alapos ismeretét és kihasználását, miként arról is tanúskodnak, hogy a fordító tekintetbe vette a korabeli szóhasználatot, illetve az egyes fogalmak maitól eltérő jelentéseit is.

Majdnem minden szociológia történeti munkasajátja, hogy a vizsgált korszak vagy irányzatok tárgyalásakor kizárólag a társadalomelméleti vagy az empirikus hagyomány elemzésére vállalkozik. (A két terület végletesztválaszása óta (egy-két üdítő ellenpéldától tekintve)²⁰ nem csupán az elmélet történet, de az egyéb szakszociológiai területeken is alig történelmi reflexió elméleti és empirikus kutatások között.) Némedi írása tekintetben is túllép az szokványos megközelítéseken. A kötet koncepciójának megfelelően, amely nem egy társadalomelméleti hagyomány, hanem a szociológia mint társadalmi képződmény elemzését fogalmazza meg, az intézményesült szociológiai teljes ábrázolása érdekében a szerző kitér az empirikus társadalomkutatások vizsgálatára is. Erre volt már példa Némedi korábbi munkájában (1999) is, de akkor még az empirikus hagyomány tárgyalásának különös részének szerepelt. A *Klasszikus szociológiák* kötetben ezek a részek szervesen kapcsolódnak az egyes nemzetiszociológiai kérdéssel feltevéseihez, történeti változásaihoz. Eképpen az empirikus kutatások, kutatási módszerek tárgyszerű, a témában való elmélyülést mutató tárgyalásai egykorábban nem elemzett területen is megvilágítják a különböző szociológiai hagyományok sajátosságait.²¹

Mindent összevetve tehát jelentős munkaszületett. Kétséget keltő fogalmazható meg, hogy egy új, honi társadalmi tudomány kiadvány nem csupán a korábbi magyarral írt munkákkal való összevetésben bizonyul színvonalasnak. Némedi példátlan elméleti felkészültséggel és tájékozottsággal megírt összefoglalója az elmélet történet nemzetközi irodalmával való összevetésben is megállja a helyét. A kötet eredeti koncepciója, amely a konkurens értelmezési keretekhez mérten kevesebb kritikára ad okot, és értelmezésnek nagy értékeségével tántavatja a munkát az elemzett szociológiák klasszikus összefoglalójává. Meglátásom szerint azonban nem csupán azok számára nyereséggel kecsegtető a kötet forgatása, akik szívesen vesznek a kezükbe egy azeszmétörténet, a tudományelmélet, a tudománytörténet és a tudomány szociológia hagyományos diszciplináris kötöttségein túllépő kiváló szociológiai történeti munkát. (Természetesen a kötet joggal orientálhatja a témában kutatók körét épp úgy,

20 Az utóbbi időszak tekintetben is kiemelkedő életműve, különösen Gerhard Schulze eddigi fő munkája (1993) öt vizszi szerkesztésén szociológia elméleti és empirikus hagyományát.

21 Némedi a korabeli empirikus szociológiai írók szövegeinek összeállításánál felhívta a figyelmet, hogy fontos lenne a terület történetének egyetemes és magyar vonatkozású részének megírása. Noha erre – a sikeres külföldi példák (mindezek előtt Oberschall-ék 1972 és Easthope 1974) ellenére – eddig még kísérlet sem történt, feltehetőleg az ilyen tárgyú munkák olyan elméleti reflexiók hiányában történtek meg, amelynek legképes lenne orientálni az empirikus kutatók módszertanilag helyenként elbizonytalanodott táborát.

miként a szociológiai történetistudományokat folytató hallgatókatis.) A *Klasszikus szociológia* elméleti és módszertani iránytűül szolgálhat remélhetőleg nem csupán a szociológusok, hanem a társadalomtudomány iránt érdeklődő szélesebb tábor számára. Mindazok inspirációt nyerhetnek belőle, akik a történeti-hermeneutikai tradícióval együtt azt gondolják, hogy egy szaktudomány megújulása nem lehet séges a hagyományval való szembeütközés, hanem inkább újabb és újabb megértése(i) nélkül.

IRODALOM

- Aron, R. (1970): *Main Currents in Sociological Thought*. New York: Doubleday Anchor.
- Boudon, R. (1998): *Études sur le sociologues classiques*. Paris: Quadrige/Presses Universitaires de France.
- Collins, R. (1994): *Four Sociological Traditions*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- Easthope, G. (1974): *History of Social Research Methods*. London: Longman.
- Felkai G. (1999): Bevezetés. Kordagnó zis, tudás szociológia, tudományos politika. In Felkai szerk.: *Mannheim Károly*. Magyar Pantheon, Budapest: Új Mandátum, 7–85.
- Gadamer, H. G. (1984): *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Budapest: Gondolat.
- Giddens, A. (1971): *Capitalism and Modern Social Theory. An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heilbrun, J. (1995): *The Rise of Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Jonas, F. (1969): *Geschichte der Soziologie I-IV*. Reinbeck: Rowohlt.
- Lazarsfeld, P.F. (1962): The Sociology of Empirical Social Research. *American Sociological Review*, 27: 732–741.
- Luhmann, N. (1998): *Die Gesellschaft der Gesellschaft I-II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Martindale, D. (1961): *The Nature and Types of Sociological Theory*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Merton, R. K. (1967): *On Theoretical Sociology – Five Essays*. Old and New. New York: Free Press.
- Némédi D. (1985): *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest: Gondolat.
- Némédi D. (1996): *Durkheim. Tudás és társadalom*. Budapest: Áron.
- Némédi D. (1999): Empirikus társadalomkutatás tizenkilencedik század végéig. In Felkai G.–Haskó K.–Molnár A.K.–Némédi D.–Pál E.–Somlai P.: *A szociológia kialakulása*. Budapest: Új Mandátum, 429–454.
- Némédi D. (2000): *Társadalomelmélet-elmélet történet*. Budapest: Új Mandátum.
- Némédi D. (2005): *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest: Napvilág.
- Nisbet, R.A. (1994): *The Sociological Tradition*. New Brunswick-London: Transaction Publishers.
- Oberschall, A. ed. (1972): *The Establishment of Empirical Sociology. Studies in Continuity, Discontinuity, and Institutionalization*. New York: Harper and Row.
- Parsons, T. (1949): *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers (1937)*. New York: Free Press.
- Schulze, G. (1993): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt/M.: Campus.
- Sombart, W. (1902): *Der moderne Kapitalismus I-II*. Leipzig: Duncker/Humblot.
- Sombart, W. (1969): *Der moderne Kapitalismus I-II. Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart. I. 1-2., II. 1-2., III. 1.2. (1916–1927)*. Berlin: Duncker/Humblot.

- Sombart, W. (1992): *Liebe, Luxus, Kapitalismus: Über die Entstehung der modernen Welt aus dem Geist der Verschwendung*. Berlin: Klaus Wagenbach.
- Tenbruck, F.H. (1981): Emil Durkheim oder die Geburt der Gesellschaft aus dem Geist der Soziologie. *Zeitschrift der Soziologie*, 10: 333–350.
- Tyrell, H. (1994): Max Webers Soziologie – eine Soziologie ohne „Gesellschaft“. In Wagner, G.–Zipprian, H. hrsg.: *Max Webers Wissenschaftslehre. Interpretation und Kritik*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 390–414.
- Wilensky, H.L. (1964): The Professionalization of Everyone? *American Journal of Sociology*, 70: 137–158.